

1. Metoderapport for Skup-prisen 2005

**Harald Birkevold
Stein Ove Grønsund**

Rikdommens dilemma

Etiske utfordringer ved Statens Petroleumsfonds investeringer

3. Publisert i Stavanger Aftenblad, hovedsakelig i perioden mai-juni 2005, men med kontinuerlige oppdateringer. Publisert i trykt avis, på internett og i nettradio. Denne rapporten tar utgangspunkt i artiklene som er publisert i papirutgaven. En del av artiklene ble også publisert i Bergens Tidende og Adresseavisa.

4. Redaksjon:

Stavanger Aftenblad
Postboks 229
4001 Stavanger
Telefon: 5150160
www.aftenbladet.no

5. Journalister:

Harald Birkevold
Øvrebøveien 20
4011 Stavanger
Telefon: 916 21 663/ 51 50 17 65
Harald.birkevold@aftenbladet.no

Stein Ove Grønsund
16607 SW 81 Terrace
Miami, FL - 33193
Telefon: +1 305 386 5713
Mobil: +1 786 999 2851
steinove@innomedia.org

6. Redegjørelse for arbeidet:

- a. *Når og hvordan kom arbeidet i gang, hva var ideen som startet det hele?*

Det begynte med et klubbstipend. Harald fikk våren 2005 et stipend på 10.000 kroner av redaksjonsklubbens utviklingsfond. Pengene skulle brukes til å skaffe kompetanse innen bruk av elektroniske søkeverktøy og databaser.

I 2004 hadde Harald og den Miami-baserte journalisten og NJ-veteranen Stein Ove samarbeidet om en større sak; Forsvarets skandaleprosjekt i forbindelse med byggingen av de nye fregattene i Fridtjof Nansen-

klassen. I dette samarbeidet ble det klart at Stein Oves lange erfaring i bruken av internett som systematisk kildeverktøy var av stor verdi.

Dermed tok Harald kontakt med Stein Ove for å høre om han kunne arrangere en ukes kurs i metode. Svaret fra Miami kom raskt: Klart det. Men hadde det ikke vært en idé å ha en konkret problemstilling å jobbe med, noe som kan ende i saker på trykk i avisa?

En kort idedugnad førte til at vi ble enige om å sette oss inn i Oljefondets investeringer gjennom en systematisk tilnærming. Vi var begge av den oppfatning at det meste, for ikke å si alt, som hittil hadde vært presentert av journalistikk i Norge om Oljefondet, enten var basert på innspill fra kilder i enkeltsaker (Burma, klasebomber, tobakk osv), eller var publisert av særinteresser av typen Framtiden i Våre Hender/Norwatch. Dermed var det et potensial for å levere en bredere og grundigere framstilling av de etiske utfordringene Oljefondet – og Oljefondets eiere - er stilt overfor.

b. Hva var den sentrale problemstillingen?

Statens Petroleumsfond (nå Statens Pensjonsfond-Utland, men for enkelthets skyld kalt Oljefondet i det meste av fortsettelsen) er med sine 1281 milliarder kroner (september 05) verdens største pensjonsfondfond, og vil i løpet av få år være det største fondet i verden uansett klasse. Fondet investerer i selskaper over hele verden, i mange ulike bransjer. Hva slags etiske utfordringer skaper dette, og hvordan er eierne – representert ved norske myndigheter og politikere – forberedt på å takle disse utfordringene? Hvordan praktiseres det etiske regelverket som ble vedtatt av Stortinget i 2004?

c. Ble problemstillingen endret underveis i arbeidet?

Ikke i særlig grad. Problemstillingen vil være aktuell så lenge Oljefondet eksisterer.

d. Organiseringen av arbeidet:

I februar/mars begynte den første planleggingsfasen. Denne foregikk for det meste ved at vi samlet inn sentrale dokumenter, skaffet adresser og telefonnumre, satte faktaavdelingen i Stavanger Aftenblad i sving med å innhente tidligere publiserte artikler om Oljefondet. Disse ble lagt over i en filmappe i pdf-format, slik at det var enkelt og søkbart å kontrollere hva andre medier tidligere hadde publisert om Oljefondet. Oljefondets "bibel", årsrapporten med listen over alle selskapene i porteføljen per 1. januar 2005, ligger ute på nettet, men ble også bestilt i flere trykte eksemplarer fra Norges Bank.

Harald dro til Miami like etter påsken. En drøy uke var satt av til konsentrert jobbing med utgangspunkt i Miami. Beliggenheten skulle raskt vise seg å ha større relevans enn vi ante.

Den første utfordringen i møte med Oljefondets portefølje på over 3500 selskaper er å avgrense og definere problemstillinger. Derfor brukte vi en del tid på å diskutere hva slags virksomhetstyper og hvilke geografiske områder vi skulle konsentrere oss om.

Selve innhenting av data tok en drøy uke, der arbeidsdagene i regelen var på 12 timer. I tillegg brukte vi en dag på reise til byen Immokalee for å intervju tidligere slavearbeidere som hadde jobbet for underleverandører (tomatdyrkere) til hurtigmat- og dagligvareselskaper som eies av Oljefondet. I dette arbeidet fungerte Stein Ove også som tolk. Stein Ove er spansktalende, noe som har vært en stor fordel i arbeidet. Flere av virksomhetene vi har undersøkt, er i spansktalende land, og mange sentrale kilder snakker ikke engelsk.

Etter at Harald hadde dratt tilbake til Norge, brukte vi ytterligere en måned på selve intervju- og utskrivingsfasen, der vi hadde nærmest kontinuerlig kontakt via mail og telefon. Sakene ble i hovedsak skrevet ut av enten den ene eller den andre, men med rik anledning for den som ikke førte saken i pennen til å endre, redigere og stryke. I sum er sakene som har felles byline et felles prosjekt fra A til Å.¹

---

¹ For ordens skyld, Stein Ove er en venn av Todd Howland, direktør for Robert F Kennedy Center for Human Rights. I den sammenheng utfører han frivillig og ulønnet arbeid som medlem av en såkalt Global Advisory Group som arbeider med en rettferdigere fordeling av det afrikanske landet Tsjads oljeinntekter. Kontakten med RFK har vært verdifull i arbeidet med noen av sakene, men Stein Ove har av prinsipielle grunner ikke arbeidet direkte med og deler heller ikke byline i disse sakene.

Journalistiske prioriteringer og metode:

Noen virksomhetstyper hadde det vært offentlig oppmerksomhet i lengre tid, som for eksempel tobakksprodusenter, visse våpentyper (særlig landminer) og selskaper som driver virksomhet i Burma. Andre tema var etter vår mening underdekket, og da særlig investeringer i selskaper som driver virksomhet som på ulike måter sto i kontrast til norsk offisiell politikk, og særlig deler av den avgåtte regjeringen Bondeviks politikk. (De mest iøynefallende eksemplene på dette siste er Bondevik-regjeringens svært aktive arbeid mot spillavhengighet, noe som førte til prosessen rundt Norsk Tippings automat-monopol, og målrettet jobbing for å redusere alkoholforbruket i Norge).

De virksomhetene vi ble enige om å undersøke, var:

1. Selskaper som tjener på grov og systematisk utnyttelse av arbeidskraft, med vekt på landbruket i USA.
2. Selskaper som er involvert i produksjon av klasebomber, landminer eller atomvåpen.
3. Selskaper som produserer og selger alkoholholdige drikker.
4. Selskaper som driver med gambling i kasinoer eller over internett.
5. Selskaper som er ekskludert fra investeringsporteføljene til et utvalg andre fond som har innført etiske retningslinjer.
6. Andre påfallende tendenser i Oljefondets aksjekjøp (saken om medieinvesteringer er et eksempel).
7. Investeringer i selskaper som driver virksomhet i strid med alminnelig, norsk rettsoppfatning

Deretter ønsket vi å hente inn kommentarer fra beslutningstakere i Norges Bank, i Regjeringen, på Stortinget, i Oljefondets etiske råd og i organisasjoner som fra ulike vinkler har interessert seg for Oljefondets investeringer. Vi ville også gå det etiske regelverket etter i sømmene, for å se etter journalistiske poenger. Vi fant flere.

Da vi hadde funnet fram til og blitt enige om hvilke selskapstyper vi var på jakt etter, begynte det møysommelige arbeidet. Fordi vi i liten grad ønsket å basere våre undersøkelser på opplysninger fra organisasjoner, pressgrupper og andre særinteresser, og fordi de typene virksomhet vi ønsket å undersøke i stor grad ikke var omtalt i forbindelse med Oljefondet fra før, var vi for en stor del henvist til å pløye oss gjennom den alfabetiserte og geografisk inndelte beholdningslisten.

Oljefondets beholdningsliste inneholder kun navnet på det børsnoterte selskapet, landet selskapet er registrert i, samt verdien av og størrelsen på beholdningen per 31. desember. Ettersom mange, for ikke å si de fleste, selskaper har navn som ikke gir uinnvidde noen pekepinn om hva virksomheten deres består i, er nysgjerrige henvist til selv å undersøke dette.

I dette arbeidet var en systematisk bruk av internett, loggfunksjoner, regneark, samt blokk og papir helt nødvendig. Mange, men ikke alle, selskaper har en internettside. Men ikke alle internettsider er opplysende med hensyn til å oppgi detaljer om selskapets virksomhet.

Et eksempel kan være klargjørende her: Dersom man, som oss, vil vite om noen av Oljefondets 63 selskaper i Tyskland driver innen gambling-industrien, må man undersøke selskapene, ett for ett. Deretter skulle vi arbeide oss gjennom de rundt 900 aksjeinvesteringene i USA eller drøyt 300 i Storbritannia, og så videre. Ofte måtte vi i tillegg til å undersøke selskapets offisielle sider, lete fram informasjon via andre kanaler. Typiske eksempler er artikler fra ulike massemedier og opplysninger fra offisielle/statlige registre.

I USA, det største enkeltmarkedet for Oljefondet, er "kredittilsynet" Securities and Exchange Commission (SEC) av stor verdi for undersøkende journalister. (www.sec.gov) Børsnoterte selskaper har en svært vidtrekkende informasjonsplikt overfor SEC, og tilsynets hjemmesider er enkle å søke i. En vidtgående offentlighetslov i USA betyr også at det aller meste av informasjon som rapporteres inn til myndighetene blir gjort tilgjengelig.

Den vidtgående informasjonsplikten til amerikanske børsnoterte selskaper ble ytterligere innskjerpet i den såkalte Sarbanes-Oxley-loven, innført i kjølvannet av regnskaps-skandalene i Enron og World Com. Dette har vært et ubetinget gode, sett fra et metode-perspektiv. Dette betyr blant annet at informasjon om søksmål reist av aksjonærer og andre parter mot et selskaps ledelse er tilgjengelig for interesserte som vet hvordan man skal lete. Selskapene har nemlig en utvidet plikt til å opplyse om alle uavklarte søksmål som kan få betydning for selskapets økonomi.

Slike søksmål, som for eksempel har blitt reist av pressgrupper som har kjøpt aksjer nettopp for å skaffe seg adgang til et selskaps generalforsamlinger, er ofte en nyttig pekepinn om etiske problemstillinger.

Vi hadde også god hjelp av hjemmesidene og kontakt til Domini-fondene (www.domini.com) og deres analysepartnere i KLD Research & Analytics, Inc (www.kld.com) I USA er en av åtte dollar investert i såkalte etiske fond, og Domini-fondene har ved hjelp av KLD utarbeidet Domini 400 Social Index som viser indeksutviklingen i de fire hundre selskapene fondene investerer i. Fondene ledes av Amy Domini som i nyhetsmagasinet Time er regnet som en verdens ti mest innflytelsesrike forretningspersoner. Fondenes retningslinjer minner mye om Oljefondets, og de praktiseres rigorøst.

Kreativ søking i Google og bruk av andre søkemotorer ga ofte interessante funn. For eksempel kombinasjonen "Station + Casinos + crime" ga bortimot to millioner treff i Google. Station Casinos er et av selskapene i Oljefondets gamblingportefølje, og ved å legge til ordet "minors" – mindreårige – til søket ble antallet treff "bare" 460 000! Selskapet har fått en rekke bøter og forelegg for å la mindreårige bruke spilleautomatene.

Kort om de innledende artiklene:

1. Den første artikkelen sto på trykk i Aftenbladets helgemagasin, Pluss, fredag den 13.mai. Poenget med saken var å demonstrere sammenhengen vi hadde funnet mellom Oljefondets store investeringer i amerikansk dagligvare- og hurtigmatindustri og forholdene for landarbeiderne som høster inn råvarene.

Florida står alene for rundt 30 prosent av den samlede tomatproduksjonen i USA. Dette går fram av tall fra organisasjonen for tomatdyrkere, Florida Tomato Comittee. Om lag 750.000 tonn tomater høstes hvert år i delstaten, og nesten hver eneste tomat plukkes for hånd av utenlandske arbeidere som jobber for svært lite lønn. I mange tilfeller helt uten lønn. Vi dro inn i sumpene Everglades og intervjuet tidligere slavearbeidere i byen Immokalee. Arbeiderne kommer i hovedsak fra Guatemala, Mexico og Haiti. Rundt halvparten er ulovlige innvandrere uten papirer.

FBI har de siste årene etterforsket og påtalt fem regulære slaverisaker i Florida, med hjelp av informanter som kommer fra organisasjonen Coalition of Immokalee Workers, CIW. Vi intervjuet blant andre den mest sentrale av disse informantene, Lucas Benitez.

Et sentralt poeng med saken var at selskaper Oljefondet eier, som Yum! Brands og Wal-Mart, i flere år har kjent til forholdene for landarbeiderne i USA, uten å foreta seg noe for å sikre arbeiderne bedre kår. Oljefondet eide for et år siden aksjer for rundt 2,5 milliarder kroner i de store tomatkundene i USA.

Tre uker etter at artikkelen ble publisert, ble representanter for CIW og den veldedige Robert Kennedy-stiftelsen kontaktet av Oljefondets etiske råd og bedt om å komme med mer opplysninger. Senere på året deltok to personer fra CIW på et møte i Oslo med Finansdepartementet, Norges Bank og Oljefondets etiske råd. Finansdepartementet har enda ikke trukket seg ut av selskaper som bryter med menneskerettighetene eller bidrar til dette, men ifølge finansministeren (intervjuet i januar 06) er arbeider-rettigheter og brudd på disse nå et tema for etisk råd.

2. Den andre artikkelen omtalte den enorme gevinsten Oljefondet har hatt på gambling, internett-poker og kasinodrift. En kursoppgang på 300 prosent bare i Sportingbet, verdens raskest voksende bookmaker på nettet.

Poenget med saken var å dokumentere kontrasten mellom Bondevik-regjeringens kamp mot gambling og spillavhengighet og Oljefondets bevisste satsning på selskaper som driver i nettopp denne bransjen.

3. Den tredje artikkelen tok for seg Oljefondets investeringer i og inntekter fra internasjonal spritproduksjon. Vi tok utgangspunkt i dagene rundt 5. april 2005, da Sosial- og helsedirektoratet skrev brev til fotballklubben Brann og krevde at Hansa-stolene på Stadion i Bergen skulle fjernes på grunn av at de var "ulovlig alkoholreklame".

De samme dagene, viste det seg, tjente Oljefondet 82 millioner kroner på en enkelt investering i spritselskapet Pernod-Ricard. Til sammen 3,7 milliarder kroner i alkoholaksjer fant vi i Oljefondets portefølje.

Verken statsminister Bondevik, kulturminister Svarstad Haugland eller sosialminister og partileder i KrF, Høybråten, ville innledningsvis kommentere sprit- og gamblingfunnene. Bondevik kom til slutt på banen, mens Høybråten da valgkampen startet måtte medgi at disse sakene var "ubehagelige" for partiet. (Se vedlegg)

4. Den fjerde artikkelen påviste at Oljefondet fortsatt eide aksjer i flere våpenselskaper, tross at det gikk fram av våre undersøkelser at selskapene drev produksjon av forbudte våpentyper som klasebomber. En annen del av artikkelen ble viet selskaper som produserer deler til atomvåpen.

I tiden etter at artikkelen ble publisert, har Finansdepartementet trukket Oljefondet ut av fire av de selskapene som ble omtalt, uten at vi har dekning for å si at det var denne omtalen som lå bak. Oljefondets etiske råd har lenge jobbet med ulovlige våpentyper, og det er grunn til å tro at rådet hadde kommet temmelig langt i sitt arbeid da saken ble publisert. Dette vil offentligheten aldri få vite.

Etter disse innledningsartiklene ble det publisert en lang rekke oppfølgningssaker, som det vil framgå av vedleggene. Blant annet har vi laget flere saker på det vi mener er Norges Banks mangelfulle praktisering av offentlighetsloven.

I januar i år fikk vi et intervju med finansminister Kristin Halvorsen, der statsråden lover å følge dette opp overfor Norges Bank. (Intervjuet er vedlagt). Dermed kan journalister som i framtiden jobber med Oljefondet få bedre og mer utfyllende informasjon om hvordan Norges Bank forvalter fellesskapets midler og våre framtidige pensjoner.

Problemer underveis:

Under innhenting av data og intervjurundene i USA var det ikke uoverstigelige problemer. Arbeidet var møysommelig og krevde stor oppmerksomhet på detaljer.

Hovedproblemet vårt var å få ansvarlige myndigheter i tale, og da særlig de ansvarlige statsrådene. På grunn av samarbeidsregjeringen Bondevik var det bestemt at alle uttalelser om Oljefondet skulle gå gjennom finansminister Per-Kristian Foss: Til tross for gjentatte henvendelser ville ikke Foss møte oss til et intervju. Han bidro til slutt med en kronikk der han kommenterte noen av sakene.

Verken statsminister Bondevik, sosialminister og partileder Høybråten eller kulturminister Haugland fra KrF ville kommentere sakene, selv om flere av dem gikk direkte på det manglende samsvaret mellom partiets innenrikspolitik/program og Oljefondets investeringsfilosofi. (Sprit og gambling er fremste eksempler)

Løsningen kom gjennom samarbeidsavtalen Aftenbladet har med Bergens Tidende. BT hadde en intervjuavtale med Bondevik, og vaksjef i BT tilbød oss å stille spørsmål på våre vegne. Dermed fikk vi statsministeren på banen. Høybråten ble oppsøkt og konfrontert under valgkampåpningen i Haugesund. Haugland har til dags dato ikke uttalt seg.

Denne og andre saker har lært oss at det er et metodisk problem å representere en "regionavis" som ikke leses like godt i hovedstaden. Dette gjør at man er henvist til å drive mye reisevirksomhet for å oppsøke kildene der de er. Telefonen er et lite egnet instrument overfor politikere og byråkrater som ikke kjenner avisa.

I presentasjonen av vår egen research var det viktig å være pinlig nøyaktig. Vi var klar over at bare den minste feil kunne spolere hele reportasjeserien. Likevel ble artikkelen om gambling skjemet ved at desken i Aftenbladet ikke fikk med seg den fullstendige listen over Fondets spillinvesteringer.

Kravet til nøyaktighet blir ikke akkurat lettere med Norges Banks forhold til offentlighet. Vi har opplevd avslag på flere begjæringer om innsyn i dokumenter. Disse er anket, men vi har fortsatt ikke fått svar. Norges Bank nekter foreløpig også å opplyse om sin stemmegiving i enkeltselskaper. Denne saken får et politisk etterspill.

ISS, et Washington-basert selskap som var Oljefondets stemmegivningsrådgiver i 2004 fikk trolig også beskjed fra Norges Bank om å ikke la seg intervju til serien. Vi hadde en omfattende e-brevveksling med deres informasjonsavdeling som lovet, men aldri innfridde løftet om et intervju med en av deres analytikere.

Det er også problematisk når Norges banks informasjonsdirektør Poul Henrik Poulsson ennå ikke har besvart en henvendelse fra september 2005.

I et intervju med Oljefondets etikk-guru, professor Henrik Syse påpekte han bare en artikkel hvor han syntes at et enkeltutsagn fra et foredrag direktør Knut N. Kjær holdt i Bergen var blåst unødvendig opp. Det dreier seg om en av de ytterst få artikler i serien og oppfølgingsarbeidet som ikke er skrevet av oss.

Sentrale kilder:

Oljefondets årsrapporter for årene 1998 - 2004 (Hovedkilden)
Norges Bank Kapitalforvaltning, skriftlige og muntlige kilder
Oljefondets etiske råd v/ avgått leder Gro Nystuen
Stortingspolitikere
Finansdepartementet v/ statsråden
Forsvarsdepartementet
Selskapsinformasjon fra internett, særlig fra ulike børser
Kilder i Forsvaret (informasjon om våpensystemer)
Robert Kennedy Memorial Foundation (Slaveri i amerikansk landbruk)
Fagtidsskrifter (Jane's Defense Weekly, Economist, Oxfam-rapporter)

Sentrale lenker i arbeidet med Oljefondet:

Norges Bank: <http://www.norgesbank.no/kapitalforvaltning/>

Amnesty Internationals næringslivssider: <http://www.business-humanrights.org/Home>

CIW, pressgruppe mot slaveri i amerikansk landbruk: <http://www.ciw-online.org/>

Robert F. Kennedy Memorial: <http://www.rfkmemorial.org/>

SEC, Amerikansk kredittilsyn: <http://www.sec.gov/>

ISS, selskap som stemmer på vegne av aksjonærer:
<http://www.issproxy.com/index.jsp>

KLP Forvaltning:
http://www.klp.no/Internett/klpcms.nsf/pages/OmKLP*Samfunnsansvar_Etiskeinvesteringer_z.html

Domini Social Investments <http://www.domini.com>

International Labor Rights Fund <http://www.laborrights.org/>

7. Hvor mye arbeidstid/fritid er brukt på prosjektet?

Rundt 12 ukeverk for Harald i den intensive fasen. Fra mars til juni ble det brukt adskillig fritid. Harald overvåker fortsatt Oljefondet kontinuerlig, med særlig interesse for den nye regjeringens håndtering av fondet.

Stein Ove har brukt rundt femten ukeverk fra mars til september. I tillegg overvåkes diverse selskaper ukentlig for å være foreberedt til fondets neste årsberetning som legges frem 1. mars 2006.

8. Spesielle erfaringer:

Jobbingen med Oljefondet (som fortsatt pågår) er den mest spennende og givende journalistiske satsningen vi har jobbet med. Særlig fordi vi har sett konkrete resultater. Noen av disse kan helt sikkert tilbakeføres til den jobben ulike medier har gjort for å sette søkelys på Oljefondet. Der har vi bidratt med en bred presentasjon.

Representanter for landarbeiderne i Florida har blitt innkalt til møter med Oljefondets etiske råd og Finansdepartementet, det etiske rådet har for tiden flere av selskapene vi har omtalt inne til vurdering, og finansminister Kristin Halvorsen sier i et intervju vi gjorde 9. januar at hun vil ta opp med Norges Bank å praktisere mer åpenhet i forhold til Oljefondets stemmegivning.

Det har vært en utfordring å arbeide med et så stort prosjekt og sitte på hver vår side av Atlanterhavet. Vi har imidlertid hatt to samlinger i Oslo – i mai og i september – for intervjuer og oppsummeringer. Internett er imidlertid et fantastisk redskap, både for kommunikasjon og for undersøkende journalistikk.

Stavanger, 14. januar 2006

Harald Birkevold
Stein Ove Grønsund

